

Annona Nova VI.

A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Kerényi Károly Szakkollégium
Pécs, 2014

Szakmai lektorok:

Bagi Zsolt
Balázs Péter
Bene Adrián
Fancsaly Éva
Halmi Tamás
Kiss Gábor Zoltán
Koncz István
Kucserka Zsófia
Orbán Jolán
Pete Krisztián
Szabó Veronika
Szászvári Karina
Takáts József

A kiadvány a *Nemzeti Tehetség Program* támogatásával jelent meg
NTP SZKOLL – 130039

Felelős kiadó:
Bagi Zsolt

Szerkesztők:
Főfai Rita, Németh Dániel, Schelhammer Zsófi,
Varga Réka, Vilmos Eszter, Vörös Eszter

Borítóterv:
Zsupos Norbert

Tördelés:
Kiss Tibor Noé

ISSN: 2061-4926

© A szerzők, 2014
© A szerkesztők, 2014

Minden jog fenntartva.

Tartalomjegyzék

Égő Áron, Mátyási Róbert: Négykezes előszó	7
Soós Kinga: Az elfogulatlan szemlélő – Töredékek Adam Smith morálfilozófiájából	11
Tuboly Ádám: A logikai szintaxistól a szemantikáig – Carnap színeváltozása?	23
Szabó János: Szerepjátékos csoportokkal való elégedettség vizsgálata fontos csoportalakító változók tükrében	37
Szanyi-Nagy Judit: A digitális tábla és a Z generáció	51
Kiss Georgina: Babits a cybertérben – Hogyan segíthetjük elő az értelmező olvasást konstruktív pedagógiai eszközökkel?	65
Szakál Kata: A selyem útja – Alessandro Baricco <i>Selyem</i> című regényéről	75
Szávold Brigitta: Herczeg Ferenc „tündöklése és bukása” – Az író megítélésének változása kortársai szemszögéből	85
Varga Réka: Két szombatos kódex – A Mátéfi János-kódex és a Szombatosok régi könyvének összefüggései	95
Ferenczy Nikolett: A film balítélete – A <i>Büszkeség és balítélet</i> megfilmesíthetőségének kérdése	107
Csöngé Tamás: Valótlan képek láttatása – Karakternarráció és nem antropomorf narráció összjátéka a filmben	121
Nagy Zsófia: Szóvá formált kép / képpé festett szó – A Kalligramszerűség vizsgálata René Magritte festészetében	133
Németh Dániel: Az igekötős igék helyesírása és helye a nyelvtanokban – Rövid történeti áttekintés	147
A Kerényi Károly Szakollégium tagjai és mentorai a 2012/2013-as, illetve a 2013/2014-es tanévben	161

Soós Kinga vagyok, a PTE BTK elsőéves latin-filozófia tanári mesterképzésében részt vevő hallgatója. Második évemet töltöm a Kerényiben, jelenleg a Szakkollégium főszeniora vagyok. A kutatási területeim a szakjaimnak megfelelően: Titus Livius történetírói-narrátori pozíciójának vizsgálata az *Ab urbe condita* című művének II. könyve alapján, illetve Adam Smith morálfilozófiája. E kötetben az utóbbi téma kiragadott kis szeletével ismerkedhet meg az olvasó.

SOÓS KINGA

Az elfogulatlan szemlélő és az interszubjektivitás

Töredékek Adam Smith morálfilozófiájából

Az erkölcsi érzelmek elmélete

Dolgozatomban Adam Smith (első kiadásában 1759-ben megjelent) erkölcsfilozófiai művének *Az erkölcsi érzelmek elméletének* (*The Theory of Moral Sentiments*) főbb vonalait tárgyalom, a rendszer rekonstruálása során igyekszem rámutatni annak interszubjektív jegyeire. Álláspontom szerint a smithi morális ítélkezés a társadalomban élő egyének interszubjektív megértésének területén, annak elemeként határozható meg.¹

Jóllehet Smith morálfilozófiai munkássága csak lassan szabadul nagy közgazdasági írása, *A nemzetek gazdagsága*² (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 1776) árnyékából, sőt a kutatók nagy része szerint e kettő nem is választható szét, én mégis a D. D. Raphael által is képviselt álláspontra helyezkedem, vagyis, hogy a *Theory* önmagában is egy invenciózus, kidolgozott és a későbbiekben sok filozófusnak ötletet adó elméletet taglal.

1 Interszubjektív mint a szubjektív és objektív mezsgyéje, a szubjektumok közös tudatossága kapcsán létrejövő objektivizáció. Vö. SCHÜTZ, Alfred: *The Phenomenology of the Social World*. (ford.: Frederick LEHNERT – George WALSH) Northwestern University Press, 1967.

2 SMITH, Adam: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól*. (ford.: ÉBER Ernő) Napvilág Kiadó, Bp. 2011.

A skót felvilágosodás egyik kiemelkedő gondolkodója Adam Smith – mestere Hutcheson és barátja Hume nyomán – az erkölcs vizsgálatának egy új útján indult el: szakítva az etikai racionalizmusba³ ágyazódó intellektualista hagyománnyal és megkérdőjelezve, hogy vajon valóban egyedül az értelemre (valamiféle isteni iránymutatással kiegészülve) vezethetőek-e vissza erkölcsi ítéleteink. Smith álláspontja szerint a gyakorlat által alátámasztott erkölcsi fundamentum egy érzés/érzék, hiszen úgy tűnik, nem tudunk nem érezni valamit embertársaink ilyen vagy olyan cselekvései, viselkedései, szenvedélyei kapcsán.

Lord Shaftesbury volt az első, aki megfogalmazta, hogy az ember rendelkezik valamiféle morális érzéssel (*moral sense*),⁴ amely képessé teszi a helyes és helytelen megkülönböztetésére. Francis Hutcheson teljes elméletet épített a Shaftesbury alkotta morális érzék fogalma köré, beépítve rendszerébe a helyeslést. Hutcheson jöllehet nem az első, aki az egyén lelki jelenségeit állítja a középpontba az erkölcs tárgyalásakor, de az első, aki állította: amennyiben a cselekvés morális karaktere kapcsán érdekmentesek az ítéletek, annyiban érdekmentes motívumok befolyásolják a cselekedet megtételét, vagy az attól való tartózkodást.⁵ Vagyis tagadta, hogy az önérdek lenne az emberi cselekvések kizárólagos hajtóereje.

A morális érzés Hutchesonnál: a helyeslés érdekmentes érzése, amelyet a jóakarát (*benevolence*) érdekmentes motívumai ébresztettek. Úgy tűnik a hutchesoni morális érzék nem választható el az önérdek felfüggesztésétől (ez Shaftesburynél még nincs meg), egyfajta érdekmentesség, elfogulatlanság tételezésétől. David Hume, Hutcheson tanítványa továbbgondolta mestere elméletét, átalakította a morális érzés meghatározását: képesség a helyeslésre vagy helytelenítésre, a megítélt cselekvés által érintett személyek öröme vagy fájdalomra kapcsán érzett szimpátia révén. Hume szerint minden morális helyeslés alapja a szimpátia, ennek megfelelően erkölcsi ítéleteink „nyelve” érdekmentes, általános emberi érzéseket fejez ki. Hume morális nyelvet használó szemlélője a smithi pártatlan szemlélő koncepciójának előképe.

3 Gondoljunk például Platónra, aki szerint az erény egyfajta tudás.

4 A *moral sense* fogalma rendkívül összetett már csak a *sense* angol kifejezés jelentései miatt, többek között: érzékelő képesség, értelem, ész, érzés.

5 HUTCHESON, Francis: „Vizsgálódás az erkölcsi jóról és rosszról” (ford.: FEHÉR Ferenc), in: *Brit moralisták a XVIII. században* (szerk. MÁRKUS György), Bp., Gondolat, 1977.

Hutcheson és Hume nyomán Smith is függetlenedik az értelem egyeduralmától az ember ítéletei kapcsán, valamint az önérdek meghatározó pozíciójától. Elméletének központi eleme az elfogulatlan (érdekmentes) szemlélet tételezése, melynek alapja a szimpátia, tárgyai az érzületek, működése a helyeslésben/helytelenítésben nyilvánul meg.

A szimpátiáról

A *Theory of Moral Sentiments*-ben is szereplő általános definíciót, miszerint a szimpátia nem más, mint együttérzés mások szenvedéseivel, Smith kiegészítendőnek találja.⁶ Szerinte vannak az emberben bizonyos princípiumok,⁷ amelyeknek következtében érdekeltté lesz mások szerencsében vagy balszerencsében, még ha abból neki semmi haszna sem származik. Ezeknek egyfajta együttése okozza a morális érzés működését, a szimpátiát, amely általánosságából adódóan nem korlátozódik kizárólag az erényesekre. „A legnagyobb gazember, a társadalmi törvények legmegátalkodottabb megszegője sincsen annak teljes híján.”⁸

Smith elmélete alapján tehát a közösségben élő egyén szükségszerűen reflektál környezetére úgy, hogy embertársainak szenvedélyeket, érzéseket tulajdonít. Hogyan jutunk hozzá ezekhez a tartalmakhoz? Más emberek érzéseiről nincs közvetlen tapasztalatunk, mindössze ezeknek viselkedésben/magatartásban való megnyilvánulásait szemlélhetjük, csakis a képzelet segítségével alkothatunk megközelítőleg helyes fogalmat róluk. „Érzékeink még sohasem ragadtak túl és sohasem tudnak túlragadni szemé-

6 „Sajnálát és részvét – e szavak alkalmasak a mások szomorúságával való együttérzésünk jelölésére. A szimpátiát, jóllehet értelme talán eredetileg ugyanez volt, most mégis – nem egészen helytelenül – felhasználhatjuk arra, hogy általa nevezzük meg bárminő, tetszés szerinti szenvedéllyel való együttérzésünket.” SMITH, Adam: „Az erkölcsi érzelmek elmélete” (ford. FEHÉR Ferenc) 1./I./I. in: *Brit moralisták a XVIII. században* (szerk. MÁRKUS György), Gondolat, Bp. 1977, 426.

7 Smith az együttérzést és a sajnálatot említi. in: SMITH, Adam: *The Theory of Moral Sentiments*. Dover Publications, Inc. Mineola, N. Y. 2006. 1./I./I. Of Sympathy 3–7.

8 SMITH, Adam: „Az erkölcsi érzelmek elmélete” (ford. FEHÉR Ferenc) 1./I./I. in: *Brit moralisták a XVIII. században* (szerk. MÁRKUS György), Gondolat, Bp. 1977, 423.

lyünkön...⁹ – tehát egyfajta képzeletbeli helycsere – vagyis, hogy a szenvedő helyzetébe képzeljük magunkat –, vagy múltbéli tapasztalatok nyomán támadhat bennünk egy szinkrón érzés.

Hétköznapi tapasztalat, hogy mások balsorsa láttán gyakran támad bennünk együttérzés, s ezt tükrözi a fogalom általános definíciója is, Smith szerint azonban a képzeletbeli helycsere nemcsak a fájdalmat és szenvedést hordozó körülmények hívják elő, bármilyen másokban megfigyelt érzület körülményei együttérzésre sarkallhatják a figyelmes szemlélőt. Smith a szimpátiát ennek értelmében, valamely szenvedéllyel (elszenvedéssel) való együttérzésünk jelölésére használja. Persze ez nem igaz minden érzületre, például a haragos ember örült viselkedése semmilyen esetben sem kelti fel szimpátiánkat.¹⁰ Tegyük hozzá, hogy nem is annyira az érzület látványa, mint inkább a hozzá tartozó szituáció vagy körülmény lehet szimpátiánk oka, hiszen valamiféleképpen a holtakkal is szimpatizálunk, nem azok valódi emócióival együtt érezve (ha egyáltalán vannak), hanem a képzeletünk által hozzájuk kapcsolt érzületekkel, amelyek Smith szerint leginkább kellemetlenek.

Ezen a ponton véleményem szerint fontos distinkciót tennünk szenvedély (*passion*) és érzület (*affection*) között, jóllehet a szenvedélyek szinte rögtön átfordulnak érzületekbe. A szenvedélyek azok az érzések (*emotions*), amelyek a valamilyen hatást elszenvedő egyénben létrejönnek, ezek nem tudatosak, a test vagy a képzelet hajlamaiból származnak, adott esetben teljesen elkülöníthetők a közösségben élő egyéntől (éhség). Az érzületekre gondolhatunk úgy, mint a szenvedélyek nyomán létrejövő reakciók előképeire, aktív érzésekre, amelyek tárgyra irányulnak, tudatosak, potenciális hatásaik miatt nem választhatóak el az egyén közösségiségétől. Míg a szimpátia érzése elsősorban a szenvedélyekkel kapcsolatos addig az együttérzés nyomán kialakuló helyeslés/helytelenítés tárgyai az érzületek. A szimpátia tehát egyrészt a megfigyelt cselekvő érzületeire, másrészt a cselekvésnek áldozatul eső(k) szenvedélyeire irányul, a megfigyelő az első esetben helyeselheti, a másik esetben érdemesnek vagy érdemtelennek nyilváníthatja a tapasztaltakat.

9 SMITH: Az erkölcsi érzelmek elmélete, i. m. 424.

10 Az örült jelző a jogos felháborodás érzületét elvétő, túlzott szenvedély eredményezte viselkedésre utal, ezzel a szemlélők nem szimpatizálhatnak igazán. in: SMITH, Adam: *The Theory of Moral Sentiments*. Dover Publications, Inc. Mineola, N. Y. 2006. 1./I./I. Of Sympathy 3-7.

A szimpátia az emberi nem természetes képessége, sőt a társadalomban élő egyén számára több is, mint képesség, hiszen ott marad a nyomában a szimpatizáló fél részéről nyújtott együttérzés kellemessége, mely a cselekvő/megfigyelt egyén számára szükségletté lesz.

„Am de akármi legyen a szimpátia oka, vagy bármi keltse is fel azt, semmi sem inkább kedvünkre való, mint más emberekben megfigyelni az együttérzést saját szívünk valamennyi érzelme iránt; és soha nem is riaszt vissza úgy semmi más, mint ennek az ellenkezője.”¹¹ Felmerülhet azonban a kérdés: vajon mások örömeivel vagy bánatával szimpatizálunk inkább?

Úgy tűnik, hogy a testi/lelki fájdalommal együtt érezni általánosabb, ezen érzésekkel kapcsolatban – nagymértékű eltúlzásukon kívül – mindig rendelkezünk szimpatizáló hajlammal, mivel éleesebb affektusokat váltanak ki a szemlélőben, jöllehet ezek intenzitásukban jelentősen elmaradnak az eredeti szenvedélytől. Az öröm esetében viszont hamarabb gyanakszunk túlkapásra, irigység tompíthatja együttérzésünk, jöllehet kellemes mások örömeivel őszintén szimpatizálni. Smith ugyan – Hume véleményét¹² részben elfogadva, miszerint az ember együttérzésre hajlamos függetlenül ennek minőségétől és intenzitásától – nem állít fel hierarchiát a különböző érzésekkel (*emotions*) kapcsolatos szimpátiák között, mégis előnyben részesíti az öröm kapcsán érzett szimpátiát.

A szimpátia képzeletbeli aktusa során szemlélőként gondolatban megpróbáljuk a megfigyelt személy körülményeit magunkra vonatkoztatni, a helyzetébe – *ad absurdum* – személyébe képzelve magunkat; cselekvőként pedig igyekszünk a szemlélő nézőpontjából tekinteni magunkra. Tehát a szemlélők pusztá léte mintegy a szimpátia és annak igénye által *tükört* tart a cselekvőnek. Ez a tükör információt ad az egyénnek arról, hogy mit gondolhatnak róla, szenvedélyeiről, a cselekvésben prezentált érzületeiről, és, hogy a szemlélők nyújtotta kép milyen viszonyban áll az ő saját magáról alkotott képével. Amennyiben a szimpátia aktusa a két fél részéről összehangolt, a „tükörkép” és az „énkép” hasonló, annyiban a cselekvés is helyeslés tárgya.

11 SMITH, Adam: *Az erkölcsi érzelmek elmélete*, i. m. 430.

12 David Hume levele Smithnek, 1759. július 28. in: *Letters of David Hume* (ed. GREIG, J. Y. T):. Vol. I. Oxford, Clarendon Press, 1932, 311–314.

A helyeslésről

A helyeslés kapcsán érdemes lehet Smith szavait hosszabban is idéznünk:

Amikor az elsősorban érintett személy eredeti szenvedélyei teljes összhangban állnak a szemlélő szimpatizáló érzelmeivel, ez utóbbi számára azok szükségképp jogosnak, helyénvalónak és tárgyukhoz illőnek tűnnek; és ellenkezőleg, ha az ügyet önmagára alkalmazva az utóbbi azt találja, hogy azok nem esnek egybe azzal, amit ő érez, szükségképpen jogtalannak és nem helyénvalónak tűnnek számára, és azon okokhoz, mik kiváltották őket, nem illőnek.¹³

A helyeslés esetén a szimpátiához képest a gondolati aktusok száma megtriplázódik: a képzeletbeli helycsere után visszatérünk önmagunkhoz; immár önmagunk személyében azonosulunk a szituációval; majd a különböző szempontból kapott eredményeket összevetjük. Smith szerint mindig saját képességeink szerint ítéljük meg mások hasonló, vagy hasonlóknak vélt képességeit, akár cselekvésekben, akár érzületekben nyilvánulnak meg. Két esetben mondhatjuk helyénvalónak, avagy nem-helyénvalónak valaki érzelmeit a miénkkel való egyezés alapján.

a, „Azon tárgyak tekintetében, amelyeket akár magunkhoz, akár az érzületeink szempontjából megítélt személyhez fűződő bármilyen különös viszonyuktól függetlenül veszünk figyelembe; valahányszor csak e személy érzelmei teljesen megfelelnek a mieinknek, az ízlés és a helyes ítélet képességeit tulajdonítjuk neki.”¹⁴

Ilyenek a tudomány és az ízlés általános témái.

b, „Azon tárgyak tekintetében, melyek sajátos módon érintenek, akár minket, akár azon személyt, kinek érzelmeit megítéljük, e harmóniát és megfelelést nehezebb megőrizni, ám ugyanakkor felmérhetetlenül fontosabb.”¹⁵

13 SMITH, Adam: *Az erkölcsi érzelmek elmélete*, i. m. 434.

14 SMITH, Adam: „Az erkölcsi érzelmek elmélete” (ford. FEHÉR Ferenc) 1./I./I. in: *Brit moralisták a XVIII. században* (szerk. MÁRKUS György), Gondolat, Bp. 1977, 439.

15 Uo, 441.

A képzeletbeli helycsere, amely során a szemlélőnek az eset minden apró körülményét magáévá kell tennie, nem más, mint a szimpátia alapja. Ennek, jóllehet mindig rövid ideig tart, és a szimpatikus érzület foka nem üti meg az eredetiét, jelentősége vitathatatlan.

„Hogy ezen összhang létrejöjjön, e célból, amint a természet a szemlélőket arra tanítja, hogy az elsősorban érintett személy körülményeit magukra vegyék, akképp ez utóbbit arra tanítja: vegye magára bizonyos mértékig a szemlélők körülményeit.”¹⁶

Röviden tehát helyesnek ítélni mások szenvedélyeit, annyi, mint megállapítani, mi is hasonlóan éreztünk, cselekedtünk volna adott helyzetben. A cselekvőnek tehát az általa elvárt szimpátia mértékének megfelelő mértékben kell önérdékétől megfosztottan elfogulatlan és pártatlan fényben tekintenie saját helyzetére.

Az elfogulatlan szemlélő (impartial spectator)

A szimpátiával összefonódó helyeslés, amelynek hajlama minden emberben megvan, és amely mind a szemlélőtől, mind a cselekvőtől megköveteli, hogy bizonyos mértékig elvonatkoztasson saját magától, hívta életre az elfogulatlan szemlélőt Smith filozófiájában. Bizonyos értelemben minden ember valamiféle elfogulatlan szemléletet tükröz, mint a szemlélők általános látásmódját mások érzületei, cselekedetei kapcsán.¹⁷ Elfogulatlan szemlélő lakozik azonban a cselekvőben is, mint a külső szemlélet „benső helytartója”.

Smith szerint a helyeslésben/helytelenítésben aktivizálódó morális érzék feltételez egyfajta véleményegyezést különböző személyek között a morális kritikát illetően.¹⁸ Minden közösségben élő egyén ítél és megítéltetik, az érzületei kapcsán kelt elfogadható ítéleteket magáévá teszi, beépíti saját értékrendszerébe, ezek alapján ítél meg másokat.

¹⁶ Uo, 444.

¹⁷ Vö. RAPHAEL, D. D.: *The impartial spectator*. Clarendon Press, Oxford, 2007, 35.

¹⁸ SMITH, Adam: *The Theory of Moral Sentiments*. Dover Publications, Inc. Mineola, N. Y. 2006, 152.

Hogyan járunk el saját érzületeinkkel kapcsolatban? Smith szerint úgy próbálunk vizsgálódni, hogy elképzeljük, mi lenne, ha egy elfogulatlan és pártatlan szemlélő vizsgálná cselekedetünket, ekképp az ő helyzetébe gondoljuk magunkat, felvesszük az összes érzületet és hajtóerőt, ami hat rá – amennyiben együttérzést találunk, elfogadjuk cselekedetünket a szimpátia által, a feltételezett méltányos bíró helyeslésével.¹⁹ Vagyis a saját érzületünket az ennek nyomán a pártatlan szemlélőben támadó érzülettel való megfelelése alapján ítéljük meg. Ez a pártatlan szemlélő a külső szemléletek közös nevezője, az interszubsjektivitás szubsjektumon belüli objektivációja.

Smith szerint, mikor saját viselkedésemet igyekszem megvizsgálni, mikor ítélni próbálok fölötte, minden esetben két személyre osztom föl magamat; az egyik Én, a vizsgáló és bíró, más jellegű, mint a másik Én, akinek a viselkedése megítéltetik. Az első Én, maga az elfogulatlan szemlélő, az a személy, akinek a saját viselkedésem kapcsán kelt érzületeit igyekszem átélni, az ő sajátos nézőpontjába helyezkedve; a második Én, aki tulajdonképpen önmagam vagyok, a cselekvő, akit megítélek a magamban konstruált bíró segítségével. Smith azt állítja, hogy a bennünk lakozó pártatlan szemlélő az egyetlen eszköz, visszacsatolás vagy tükörkép, melynek segítségével, bizonyos mértékben mások nézőpontjából tehetjük mérlegre viselkedésünket.²⁰

Állításom szerint az elfogulatlan szemlélő Smith morálfilozófiai rendszerének egyik kulcsa, ezt támasztja alá az is, hogy a lelkiismerettel azonosítja azt.²¹ Csakis a belső igazságszolgáltatóval történő egyeztetés segítségével láthatjuk, hogy mi kapcsolódik hozzánk a megfelelő formában és határokon belül, vagy más szavakkal: így tehetünk helyes összevetést a saját érdekünk és másoké között.

A szemléltetés végett Smith párhuzamot állít a lelkiismeret működése és a látás között. Azt, hogy a tárgyak nagynak vagy kicsinek tűnnek számunkra nem annyira valódi méretük, mint inkább tőlünk való távolságuk befolyásolja. A látás korlátoltságát úgy tudjuk kiküszöbölni, hogy egy olyan nézőpontba képzeljük magunkat, ahonnan minden megfigyelni kívánt tárgy közel egyenlő távolságra van tőlünk, így meg tudjuk ítélni valódi arányait.

19 SMITH, Adam: *The Theory of Moral Sentiments*, i. m. 3/I.

20 Uo.

21 Uo., 133.

Smith szerint az elme szemének (*eye of the mind*) látáskorrekciója ugyanezen alapelvet követi: az emberi természet eredeti és önző szenvedélyeinek megítélésekor a mások és a saját nézőpontunkon túl egy harmadik fél, egy absztrakt és ideális harmadik személy véleménye a döntő. Ezen elfogulatlan szemlélő tételezését a szokás és a tapasztalat oly mértékben elmélyíti, hogy alig vesszük észre, amikor alkalmazzuk.²²

Az elfogulatlan szemlélő birtoklása nem korlátozódik csakis az erényesekre, tiszta lelkiismerettel egy egyén sem helyezheti oly mértékben mások fölé magát, hogy kárt okozzon vagy megbántson valakit a saját haszna érdekében; még akkor sem, ha az elnyert haszon nagyobb lenne, mint a károkozás mértéke. „Nem létezhet jogos motívum az embertársunk elleni sérelemre, nem lehet oly indíttatás másnak rosszat okozni, mellyel az emberi nem azonosulhat, kivéve azon rosszal szembeni jogos felháborodást, melyet a másik okozott nekünk.”²³

Az ember természetéből adódóan társadalmi lény, ugyanakkor hasonló okokból elsősorban és főképp a magáról való gondoskodás felé hajlik. A társadalom helyes működése érdekében a közösség tagjai megengedik, hogy valaki kitartóbb szorgalommal keresse saját boldogságát, mint a másokét, egészen addig a pontig, míg senkit sem gáncsol hasonló törekvéseiben. Mikor az igazságosság e legalapvetőbb szabálya felborul, minden szemlélőben jogos felháborodás kél; a gáncsoló felé senki sem érez többé szimpátiát, őt magát pedig lelkében a megtorlás félelme taglózza le.²⁴ A jogos felháborodástól és büntetéstől való félelem irányítja a belül lakozó pártatlan szemlélő tekintetét a cselekvő igazságtalan tetteire vagy az azt megelőző érzületre, támaszt lelkiismeret-furdalást, esténként elszámoltatva bennünket mulasztásainkért és vétkeinkért, saját és mások boldogságának figyelmen kívül hagyásáért.²⁵ Feltételezhetjük, hogy Smith a belső elfogulatlan szemlélőt az általa képviselt általános érvényűség okán titulálja félisteninek:

Mikor (ez) ítéletét állhatatosan és szilárdan dicséretre méltóivoltunk és kárhoztatandóságunk érzékének megfelelőleg irányítja, isteni eredetéhez méltón tűnik cselekedni: ámde midőn maga

22 Vö.: SMITH, Adam: *The Theory of Moral Sentiments*, i. m. 3./III.

23 SMITH, Adam: *Az erkölcsi érzelmek elmélete*, i. m. 492.

24 Uo, 493.

25 SMITH, Adam: „Az erkölcsi érzelmek elmélete” (részletek), in: *A skót felvilágosodás*, Morálfilozófiai szöveggyűjtemény, Osiris, Bp., 1996, 153.

eltűri, hogy a tudatlan és gyenge ember ítéletei meglepjék és megzavarják, feltárja a halandókkal való kapcsolatát, és eredetének inkább emberi, mint isteni részéhez szabottan látszik viselkedni.²⁶

Ahhoz, azonban, hogy a „bennünk lakozó bíró otthon érezze magát keblünkben”, és hogy mások viselkedése kapcsán elfogulatlan szemlélőként lépünk fel, elengedhetetlen bizonyos önfegyelem gyakorlása érzületeinkkel kapcsolatban. Az önfegyelem gyakorlata két területen történik: egyrészt egyéni érzületeink kapcsán, másrészt az általános helyeslés és érdem vágyával kapcsolatban.²⁷

Smith az első terület kialakításakor sztoikus nézeteket követ, vagyis: úgy kellene éreznünk saját magunkkal kapcsolatban is, ahogy másokkal kapcsolatban is érzünk; nem a saját önző szenvedélyeink fényébe helyezve kell magunkat szemlélnünk, hanem abban a fényben, amelyben a világ bármelyik polgára láthatna minket. Szenvedélyeink, érzületeink vehemenciáját féken kell tartanunk, amennyiben szimpátiára tartunk igényt, lévén, hogy a szenvedélyek, amelyek kellemetlenek a szemlélő számára, azok az őket érző személy számára sem sokkal kecsesetöbbségek. Szenvedélyeink elszabadulása a belső elfogulatlan szemlélő „vakságát” jelzik.²⁸ Az általánosan elvárható önfegyelem azt diktálja, hogy hétköznapi problémák és örömök kapcsán képesek legyünk szenvedélyeink számára mértéket szabni.

Az önfegyelem másik terepe az önérdék, az önszeretet kordában tartása. Jóllehet természetszerűleg hajlunk mindkettőre, óvakodnunk kell eltúlzásaiktól. Mások önbecsülése megalázza a miénket, büszkeségünk és hiúságunk nyomására büszkeséggel és hiúsággal vádoljuk meg őket, és megszűnünk elfogulatlannak lenni (magunkkal és másokkal szemben egyszerre), ezért fontos hogy tisztában legyünk érdemeinkkel. Saját érdemünk megítélése két standardra támaszkodik: 1. a tökéletes helyénvalóság képzetére és 2. az ehhez való közelség azon fokára, amely a világban általánosan megfigyelhető. Az igazán bölcs és erényes ember az elsőhöz méri magát, amely képzet minden emberben, állítja Smith, a keblében lakozó félisten folyamatos, lassú munkájának eredménye.²⁹

26 Uo, 512.

27 A fejezet alapja főként: SMITH, Adam: *The Theory of Moral Sentiments*, i. m. 6./III./III.

28 Uo., 3./III.

29 SMITH, Adam: *The Theory of Moral Sentiments*, i. m. 6/III. 248.

A társadalom részeként korlátoznunk kell saját érdemünk csodálatát, ugyanakkor törekednünk kell átérezni mások érdemeit, elfogulatlan szemlélőként tekinteni a többi emberre. Próbálnunk kell megütni az önbecsülés azon mértékét, amely örömmel és elégedettséggel tölti el a személyünket és a pártatlan szemlélő számára is kellemes.

Összegzés

Adam Smith az erkölcs működésének gyakorlatát igyekszik rendszerbe foglalni, ennek megfelelően relációkat (szemlélő/cselekvő, megfigyelő/megfigyelt) vizsgál és így próbálja a morális szabályok objektivitását biztosítani, melyhez kiindulási alapja az általánosan megfigyelhető együttérzés. Smith egyrészt elutasítja azt a nézetet, hogy a moralitás tisztán levezethető az értelem működéséből, másrészt álláspontja szerint a morál nem zárható ki az emberi életből mint társadalmi együttélésből. A szimpátia, vagyis a hajlam másoknak a sajátunkkal rokon érzéseket tulajdonítani és ezekkel közösséget vállalni; és a morális érzék, vagyis az indíttatás az ítélethezjárásra mások megnyilvánulásai kapcsán együtt hozzák létre a helyeslés/helytelenítés képességét, amelynek mindenkori viszonyítási alapja a cselekvésben prezentált érzületek egy olyan szintje, amely a közösség számára általánosan elfogadható. A morál alapvető normái közösségben konstituálódnak, az erények viszont a szubjektumon belül, habitusként írhatóak le.

Smith morálfilozófiáját vizsgálva megállapíthatjuk, hogy egy sajátos interszubjektív mechanizmust vázol az erkölcsi ítékezés kapcsán. A másik etikai beállítódásának feltételezésétől a mindenki által konstituált mindenki számára adott közös(ségi) érületi-cselekvési normáig a smithi rendszer állomásai rendre interszubjektív jegeket mutatnak. Álláspontom szerint Smith morálfilozófiai rendszerében a pártatlan szemlélő tételezésével igyekszik 1. összekötni a társadalmon belüli egyéneket, 2. a szubjektumon túlmutató, ám a gyakorlattal is alátámasztható interszubjektív általánosságot teremteni a morál területén.

